

Aysel Əsgərova

*Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin
Hüquq və insan resursları şöbəsinin böyük
məsləhətçisi, hüquqşünas*

**FƏRDİ MƏLUMATLARIN MÜHAFİZƏSİ ÜZRƏ
NƏZARƏT QURUMLARI: BEYNƏLXALQ
TƏCRÜBƏ, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ÜÇÜN
PERSPEKTİVLƏR**

Xülasə

Bu tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının “Nəzarət qurumları və trans-sərhəd məlumat axını haqqında Əlavə Protokol”a qoşulacağı təqdirdə ölkədə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə nəzarət qurumunun yaradılması perspektivlərini və bu sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübəni təhlil etməkdən ibarətdir. Araşdırma nəticəsində ictimaiyyətin etimad göstərəcəyi və fərdi məlumatların effektiv mühafizəsini həyata keçirərək fərdlərin mühüm konstitusion hüquqlarından birini təmin edə biləcək nəzarət qurumunun yaradılması ilə bağlı tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Əlavə Protokolun digər və daha geniş tənzimləmə predmeti olan fərdi məlumatların trans-sərhəd ötürülməsi problemi bu tədqiqat işində araşdırılmamışdır.

Açar sözlər: fərdi məlumatların mühafizəsi, nəzarət qurumları, “Nəzarət qurumları və trans-sərhəd məlumat axını haqqında Əlavə Protokol”.

Giriş

Azərbaycan Respublikası “Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında” Avropa Şurası (AŞ) Konvensiyasını (bundan sonra “Konvensiya”) 2010-cu ildə imzalamış və ratifikasiya etmişdir. Lakin ölkəmiz Konvensiyanın “Nəzarət qurumları və trans-sərhəd məlumat axını haqqında Əlavə Protokol”una (bundan sonra “Əlavə Protokol”) qoşulmamış bir neçə AŞ üzvündən biridir. Əlavə Protokola qoşulmanın zəruriliyi Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqına (Aİ) inteqrasiyası, fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə milli qanunvericiliyin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması, Azərbaycan Respublikası və Aİ arasında Assosiasiya Sazişinin razılaşdırılması istiqamətində əsas tələblərdən biri kimi Aİ tərəfindən dəfələrlə vurğulanmış və ölkəmiz Əlavə Protokola qoşulmağa dəvət olunmuşdur.

Azərbaycanda fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində vahid müstəqil qurum yoxdur və bu sahədə fəaliyyətin tənzimlənməsi bir neçə dövlət qurumu tərəfindən öz səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilsə də bu sahədə əlaqələndirmənin aparılması ilə bağlı səlahiyyətlərin olmaması fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı qanunvericiliyin pozulması hallarına qarşı kompleks mübarizənin aparılmasında çətinliklər yaratmaqdadır.

Milli sərhədlərdən mübadilə edilən fərdi məlumatların həcmnin həmişəkindən daha böyük olduğu indiki dövrdə insan hüquq və əsas azadlıqlarının, xüsusilə bu cür fərdi məlumat mübadiləsi ilə əlaqədar şəxsi həyatın toxunulmazlığı və fərdi məlumatların mühafizəsini effektiv təmin etməyin zəruriliyi getdikcə artmaqdadır. Azərbaycan Respublikası üçün Avropaya inteqrasiyanın, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının təmin edilməsinin əhəmiyyətli məsələ olduğunu nəzərə alsaq,

Ölkəmizin Əlavə Protokola qoşularaq ondan irəli gələn öhdəlik kimi ölkədə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə nəzarət qurumunu təsis etməsi, bununla da vətəndaşların vacib konstitusion hüququnun həyata keçirilməsinə şərait yaratması zəruri və aktual məsələ kimi görünür.

Nəzarət qurumunun yaradılması ilə əlaqədar Əlavə Protokolun tələblərinin təhlili və bu sahədə Avropa ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi gələcəkdə Azərbaycan Respublikasında yaradılacaq bu cür qurumun fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə və ölkəmizdə insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinə töhvə verəcəyi gözlənilir. Nəzarət qurumunun ölkəmizin hüquq sisteminin xüsusiyyətləri, Aİ ölkələrində fəaliyyət göstərən nəzarət qurumlarının üstünlük və çatışmazlıqları nəzərə alınmaqla formalaşdırılması, yaradılarkən müstəqilliyini şərtləndirən cəhətlər kimi onun tərkibi, rəhbərinin təyin edilməsi proseduru, səlahiyyətləri, fəaliyyət üsulları və maliyyə müstəqilliyi barədə düzgün qərarın verilməsi həm də ictimaiyyət tərəfindən gələcəkdə bu nəzarət qurumuna etimad göstərilməsi üçün vacib amillərdir.

Əlavə Protokolda nəzarət qurumları ilə əlaqədar tələblər

Əlavə Protokol 8 noyabr 2001-ci ildə Strasburqda AŞ Nazirlər Komitəsinin 109-cu Sessiyası münasibətilə imzalanma üçün açıq elan olunmuşdur. Protokolun məqsədi Konvensiyada təsbit olunmuş prinsiplərin tətbiqini iki yeni maddə-hüquqi müddəə əlavə etməklə təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Müdəalardan biri Tərəflərin fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə bir və ya daha çox nəzarət qurumu təyin etməsi, digəri isə Konvensiyaya qoşulmamış ölkə və təşkilatlara şəxsi məlumatların trans-sərhəd ötürülməsi ilə bağlıdır.

Konvensiyanın 10-cu maddəsi hər bir Tərəfin müvafiq qanunvericiliyində Konvensiyanın prinsiplərini reallaşdıran müddələrin pozulması ilə bağlı müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Lakin bu maddə Tərəflərdən birmənalı olaraq öz ərazilərində Konvensiyanın II və III fəsilələrində və Protokolda təsbit olunmuş prinsipləri reallaşdıran tədbirlərin uyğunluğuna nəzarət edən qurumlarının yaradılmasını tələb etmir.

Əlavə Protokolun 1-ci maddəsi ikili məqsəd daşıyır. Bu maddə bir tərəfdən Tərəflərdən fərdi məlumatların işlənməsi ilə əlaqədar insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə töhvə verən bir və ya daha çox nəzarət qurumu yaratmağı tələb etməklə fərdin effektiv qorunmasını həyata keçirmək məqsədi güdür. Müxtəlif hüquq sistemlərinin spesifikliyini tənziqləmək üçün birdən daha çox qurumun yaradılması zəruri ola bilər. Bu qurumlar Konvensiyanın prinsiplərini reallaşdıran daxili qanunvericiliyə əməl edilməsini təmin edən hüquq-mühafizə və digər qurumların səlahiyyətlərinə xələl gətirmədən öz vəzifələrini icra edə bilərlər. Nəzarət qurumları fərdin xeyrinə təxirəsalınmaz və effektiv tədbirlər həyata keçirə bilmək üçün zəruri texniki və insan resurslarına (hüquqşünaslar, kompüter ekspertləri və s.) malik olmalıdır.

Digər tərəfdən bu maddə artıq yaradılmış nəzarət qurumlarının fəaliyyətini tənziqləyən qanunların daha mükəmməl harmonizasiyasına nail olmaq məqsədi daşıyır. Prinsip etibarilə, Konvensiyanın bütün Tərəfləri öz daxili qanunvericiliklərində bir və ya bir neçə nəzarət qurumunun yaradılmasını nəzərdə tutmalıdırlar. Lakin milli hüquq sisteminin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onların tərkibi, səlahiyyətləri və fəaliyyət üsulları ayrı-ayrı dövlətlərdə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli ola bilər. Harmonizasiya yalnız Tərəflərdə məlumatların qorunması səviyyəsini təkmilləşdirmək deyil, həmçinin Konvensiyada təsbit edilmiş əməkdaşlıq sistemində xələl gətirmədən onlar arasında daha sıx əməkdaşlığa nail olmaq məqsədi daşıyır.

Tərəflər nəzarət qurumlarına öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün verilməli olan səlahiyyətlər məsələsində kifayət qədər müstəqilliyə malikdirlər. Əlavə Protokola əsasən onlara ən azı təhqiqat və müdaxilə hüquqları, o cümlədən prosessual fəaliyyətə cəlb olunmaq və ya müvafiq müddələrin pozulmasını səlahiyyətli məhkəmə qurumunun diqqətinə çatdırmaq hüququ verilməlidir.

Nəzarət qurumu məlumatı işləyəndən fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı informasiya tələb etmək və onu almaq kimi təhqiqat səlahiyyətlərinə malik olmalıdır. Bu informasiya xüsusilə nəzarət qurumuna Konvensiyanın 8-ci maddəsinə uyğun olaraq daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını həyata keçirmək istəyən şəxs tərəfindən müraciət edildikdə əldə edilə bilən olmalıdır.

Daxili qanunvericilikdə nəzarət qurumunun müdaxilə səlahiyyətləri müxtəlif formada ola bilər. Məsələn, qurum subyektin bunu etmək iqtidarında olmadığı təqdirdə məlumatı işləyəndən düzgün olmayan və ya qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş məlumatı korrekt etmək və ya silməyə məcbur etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır. Müdaxilə hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusilə effektiv yolu ağılabatan müddət ərzində tələb olunan informasiyanı vermək istəməyən məlumat işləyənlərə qarşı qadağaların qoyulması ola bilər. Bu hüquqa həmçinin məlumatların işlənməsi əməliyyatından əvvəl rəyin verilməsi və ya işlərin milli parlamentlərə və ya digər dövlət qurumlarına göndərilməsi imkanı daxil edilə bilər. Nəzarət qurumu ictimaiyyətə müntəzəm hesabatlar vermək, rəylərin nəşri və ya digər ünsiyyət vasitələri ilə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq hüququna malik olmalıdır.

Fərdin hüquqlarını qorumaya töhvə verməklə yanaşı, nəzarət qurumu həmçinin subyekt və məlumat işləyən arasında vasitəçi rolunu oynayır. Bu mənada nəzarət qurumunun fərdlərə və ya informasiya istifadəçilərinə məlumatın qorunması ilə əlaqədar hüquq və öhdəliklər barədə məlumat vermək səlahiyyətinə malik olması xüsusilə vacibdir. Bundan başqa hər bir fərd öz şəxsi məlumatının işlənməsi hüquq və azadlıqları barədə nəzarət qurumuna iddia vermək hüququna malik olmalıdır. Bu cür iddianın verilməsi Konvensiyanın 8-ci maddəsinin d) bəndi və 10-cu maddəsinə uyğun olaraq fərdlərin hüquqlarını müdafiə etməsi üçün müvafiq vasitələrlə təmin edilməsinə kömək edir. Orada hər bir şəxsin hüquqlarını məhkəmə yolu ilə müdafiə etmək hüququna malik olması xatırladılır. Lakin daxili qanunvericilik bu cür hüququn şərti kimi iddianın nəzarət qurumuna verilməsini nəzərdə tutma bilər.

Tərəflər nəzarət qurumuna prosessual fəaliyyətə cəlb olunmaq və ya səlahiyyətli məhkəmə qurumunun diqqətinə müvafiq müddələrin istənilən cür pozulmasını çatdırmaq hüququ verməlidirlər. Bu hüquq təhqiqat aparılması hüququndan qaynaqlanır və qurumun fərdin müdafiə hüququnun pozulmasını aşkar etməsinə gətirib çıxara bilər. Tərəflər bu səlahiyyəti nəzarət qurumuna qərar vermək hüququ verməklə həyata keçirə bilərlər.

Nəzarət qurumunun səlahiyyətləri Əlavə Protokolun 1-ci maddənin 2-ci paragrafında sadalananlarla məhdudlaşmır. Tərəflər nəzarət qurumlarının səlahiyyətlərini daha effektiv etmək üçün digər vasitələrə də malikdirlər. Məsələn, hüquq müdafiə təşkilatlarına onların təmsil etdiyi şəxsin hüquqları konvensiyanın 9-cu maddəsi ilə məhdudlaşdırılmış olduğu halda nəzarət qurumuna iddia irəli sürmək hüququ vermək mümkündür. Nəzarət qurumu məlumatın işlənməsi əməliyyatının legitimliyi barədə ilkin yoxlamalar aparmaq və məlumatların işlənməsi reyestrini ictimaiyyət üçün açıq saxlaya bilmək hüququna malik ola bilər. Qurum fərdi məlumatların işlənməsi üzrə qanunverici, tənzimləyici və ya inzibati tədbirlərin işlənilməsi hazırlanma mərhələsində rəy vermək hüququna malik ola bilər.

Öz funksiyalarını tamamilə müstəqil şəkildə həyata keçirməyən nəzarət qurumları fərdi hüquq və azadlıqları effektiv şəkildə müdafiə edə bilməz. Bir çox amillər nəzarət qurumuna öz funksiyalarını həyata keçirərkən müstəqilliyini qorumasına töhvə verir. Bunlara qurumun tərkibi, onun üzvlərini təyin etmə metodu, onların funksiyalarını icra etmək müddəti və onların icrasını dayandırmaq şərtləri, quruma kifayət qədər resursların ayrılması və ya xaricdən əmrlər və ya qərarların icrasına təbə olmadan qərarların verilməsi misal ola bilər.

Bu müstəqilliyin əks tərəfi kimi qanunun aliliyi prinsipinə uyğun olaraq nəzarət qurumlarının narazılığa səbəb olan qərarlarından məhkəmələrə şikayət verilməsi imkanı mövcud olmalıdır. Bundan əlavə, nəzarət qurumunun özünün məhkəmə səlahiyyətlərinə malik olmadığı hallarda, onun müdaxiləsi fərd üçün öz hüquqlarını məhkəmə yolu ilə qorumaq hüququnu həyata keçirmək imkanına əngəl yaratmamalıdır.

Nəzarət qurumları arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi Tərəflərdə fərdi məlumatların mühafizə səviyyəsinin inkişafına töhvə verməlidir. Bu əməkdaşlıq Konvensiyanın IV fəslində nəzərdə tutulmuş qarşılıqlı yardıma və Məşvərətçi Komitənin işinə bir əlavədir. Onun məqsədi fərdlərə şəxsi məlumatlarının təkmilləşdirilmiş mühafizəsini təmin etməkdir. İnsanlar bu gün həmişəkindən daha çox bir dövlətlə məhdudlaşmayan və bir neçə ölkənin yurisdiksiyasını əhatə edən məlumatların işlənməsi əməliyyatlarının birbaşa təsirinə məruz qalırlar. Buna misal olaraq beynəlxalq elektron

şəbəkələrin inkişafı və xidmət sənayesində və işgüzar mühitdə məlumatların getdikcə artan transsərhəd axınına göstərmək olar. Nəzarət qurumları arasında beynəlxalq əməkdaşlıq insanların həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə öz hüquqlarını həyata keçirmək iqtidarında olmalarına zəmanət verir.

Azərbaycanda fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində mövcud vəziyyət

Azərbaycan Konvensiyanı 2010-cu ildə imzalamış və ratifikasiya etmişdir. Ölkədə fərdi məlumatların toplanması, işlənməsi və mühafizəsi ilə bağlı münasibətlərin nizamlanması, milli informasiya məkanının fərdi məlumatlar bölümünün formalaşdırılması ilə əlaqədar məsələlərin tənzimlənməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən olunması məqsədilə 2010-cu ilin may ayında "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanuna əsasən, fərdi məlumat dedikdə şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən məlumat başa düşülür. Qanunda fərdi məlumatların trans-sərhəd ötürülməsini tənzimləyən müddəa olsa da, nəzarət qurumları məsələsi bu Qanunda öz əksini tapmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Əlavə Protokola qoşulmamış az sayda AŞ üzvündən biridir. Əlavə Protokola qoşulmanın zəruriliyi Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqına inteqrasiyası, fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı milli qanunvericiliyin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması, Azərbaycan və Aİ arasında Assosiasiya Sazişinin razılaşdırılması ilə bağlı Aİ tərəfindən irəli sürülən tələblərdən biri kimi dəfələrlə vurğulanmış və ölkəmiz sözügedən sənədə qoşulmağa dəvət olunmuşdur.

Azərbaycanda fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində vahid müstəqil qurum yoxdur və bu sahədə fəaliyyətin tənzimlənməsi bir neçə dövlət qurumu, o cümlədən Rabitə və Yüksək Texnologiyalar, Daxili İşlər, Ədliyyə, Milli Təhlükəsizlik, Vergilər nazirlikləri və Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti tərəfindən öz səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilir.

Belə ki, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yazılı tələbi ilə ümumi istifadəli informasiya sistemlərinə açıq mənbələrdən daxil edilmiş fərdi məlumatların həmin informasiya sistemlərindən təxirə salınmadan çıxarılmasını tələb etmək, barəsində fərdi məlumatların qanunsuz toplanması və işlənməsi, mühafizəsi təmin edilməməsi nəticəsində hüquqları pozulmuş subyektlərin şikayətlərini araşdırmaq, mülkiyyətçidən qanunvericiliklə ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsini və bu barədə ona məlumat verilməsini tələb etmək hüquqlarına malikdir. Nazirlik həmçinin fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət qeydiyyatını, bu barədə məlumatları apardığı informasiya sistemlərinin dövlət reyestrinə daxil etmək funksiyalarını həyata keçirir.

Bundan əlavə, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar, Daxili İşlər, Ədliyyə, Milli Təhlükəsizlik nazirlikləri və Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti öz səlahiyyətləri daxilində dövlət reyestrinə daxil edilmiş informasiya sistemlərində fərdi məlumatların toplanılmasının, işlənməsinin və mühafizəsinin qanunvericiliyin tələblərinə, habelə məlumatların və onların işlənmə üsullarının informasiya sisteminin bəyan olunmuş məqsədlərinə uyğunluğunu yoxlamaq, onlara həvalə edilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada mülkiyyətçilərə və ya operatorlara sorğular vermək, habelə dövlət orqanlarından, mülkiyyətçilərdən və ya operatorlardan ödənişsiz olaraq zəruri məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Fərdi məlumatların informasiya sistemləri dövlət qeydiyyatından keçirilərkən mülkiyyətçinin verdiyi məlumatları, o cümlədən informasiya sistemlərinin layihəyə uyğunluğunu yoxlamaq, müəyyən olunmuş qaydada informasiya sistemlərinin dövlət ekspertizasını təşkil etmək, fərdi məlumatların toplanılması, işlənməsinə və mühafizəsi ilə məşğul olan dövlət orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən qanunvericiliyin tələblərinin pozulması hallarının aradan qaldırılmasını tələb etmək, fərdi məlumatların toplanılması, işlənməsi və mühafizəsi sahəsində müvafiq qanunvericiliyin tələblərini pozmuş şəxslərin müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün tədbirlər görmək, öz fəaliyyətini həyata keçirərkən əldə olunan fərdi məlumatların konfidensiallığını təmin etmək səlahiyyətlərini də qeyd edilən dövlət qurumları həyata keçirirlər.

Həmçinin fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət reyestrinin aparılması, fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət qeydiyyatına alınması və dövlət qeydiyyatının ləğv edilməsi üzrə fəaliyyətin həyata keçirilməsi də Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə həvalə edilmişdir. Qaydalara əsasən, informasiya sistemlərini dövlət qeydiyyatından keçirdikdən sonra onlarda fərdi məlumatların toplanılmasına və işlənməsinə yol verilir.

Fərdi məlumatların informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması və informasiya sistemlərinin yaradılması, onlara xidmətlərin göstərilməsi sahəsində fəaliyyət xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilir. Fərdi məlumatların informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması və informasiya sistemlərinin yaradılması, onlara xidmətlərin göstərilməsi lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin siyahısına daxil edilmişdir və bu sahədə fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə tapşırılmışdır.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası ilə digər dövlətlər arasında bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq, bu dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxslərinin Azərbaycan Respublikası ərazisində həyata keçirdikləri maliyyə əməliyyatları barədə məlumatlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi hədlərdə və qaydada birbaşa və ya Vergilər Nazirliyi vasitəsilə həmin xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanlarına verilir.

Qeyd edilən səlahiyyətlərə baxmayaraq, bu sahədə əlaqələndirmənin aparılması ilə bağlı səlahiyyətlərin olmaması fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı qanunvericiliyin pozulması hallarına qarşı kompleks mübarizənin aparılmasında çətinliklər yaratmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Əlavə Protokola qoşulacağı təqdirdə öz üzərinə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə vahid müstəqil qurum yaratmaq öhdəliyi götürəcəyi və ölkəmizdə yaxın gələcəkdə bu cür qurumun fəaliyyət göstərəcəyi gözlənilir.

Bu baxımdan nəzarət qurumlarının yaradılmış olduğu və fəaliyyət göstərdiyi bir sıra ölkələrin təcrübəsinə nəzər salmaq, onların üstün və çatışmayan cəhətlərini araşdırmaq faydalı olardı.

Beynəlxalq təcrübə

Aİ ölkələri: Şəxsi məlumatların mühafizəsi və bu cür məlumatların sərbəst axını ilə əlaqədar fərdlərin mühafizəsi üzrə Direktivə uyğun olaraq Aİ ölkələrinin hər biri öz ərazisində bir milli nəzarət qurumu təyin etməli olsa da, Avstriya, Niderland kimi ölkələr ümumi səlahiyyətlərə malik bir fərdi məlumatların mühafizəsi qurumu və sektorlar üzrə (məsələn, səhiyyə, poçt və ya telekommunikasiya) bir neçə nəzarət qurumu təyin etmişdir. Almaniya və İspaniyada bir milli nəzarət qurumu və regional və federal səviyyədə onunla eyni funksiyaları yerinə yetirən bir neçə nəzarət qurumları fəaliyyət göstərir. Xatırladaq ki, Əlavə Protokol AŞ üzv-dövlətlərinə milli hüquq sisteminin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir və ya daha çox nəzarət qurumu yaratmaq seçimi verir. Bir çox Aİ ölkələrində (məsələn, Rumıniya) fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qurumun təsis edilməsinə qədər şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna hörmət edilməsinə nəzarət Ombudsman təsisatlarına həvalə olunsa da, Finlandiya kimi bəzi üzv-dövlətlərdə hələ də bu funksiyanı Ombudsman həyata keçirir.

Struktur səviyyəsində bəzi ölkələrdə nəzarət qurumlarının müstəqil olmaması Aİ-də narahatlıq doğuran məsələlərdəndir. Litva, Latviya, Estoniya, İrlandiya və Birləşmiş Krallıqda nəzarət qurumları məmurlarının öz vəzifələrini müstəqil şəkildə yerinə yetirə bilməməsi onların təyin edilməsi proseduru ilə əlaqələndirilir. Maliyyə müstəqilliyi və ixtisaslaşmış peşəkar heyət nəzarət qurumları üçün yalnız fərdi məlumatların effektiv mühafizəsi üçün deyil, həmçinin hökumətdən asılılığın aradan qaldırılması üçün vacib amillərdir. Belə ki, Avstriya, Bolqarıstan, Rumıniya, Kipr, Fransa, Yunanıstan, İtaliya, Latviya, Niderland, Portuqaliya və Slovakiya kimi ölkələrin nəzarət qurumlarının məhdud iqtisadi və insan resursları səbəbindən öz funksiyalarını lazımi qaydada həyata keçirə bilmirlər.

Operativ səviyyədə üzv-ölkələrdə nəzarət qurumlarının təhqiqat aparmaq, fərdi məlumatların işlənməsi zamanı müdaxilələr həyata keçirə bilmək, hüquqi məsləhət vermək və prosessual fəaliyyətə cəlb oluna bilmək kimi səlahiyyətlərə malik olmaması narahatlıq doğurur. Məsələn,

Avstriya, Macarıstan və Polşada nəzarət qurumları fərdi məlumatı qeyri-qanuni işləyəndən bu cür fəaliyyəti dayandırmaq xəbərdarlığı ilə bağlı qərarını həyata keçirmək hüququndan məhrumdur. Belçika və Almaniyada isə nəzarət qurumu məlumatın silinməsi, məhv edilməsi və ya işlənilməsinə qadağa qoyulması kimi hüquqlara malik deyil. Birləşmiş Krallıq və Fransada nəzarət qurumunun mümayəndələri məhkəmə orderi olmadan fərdi məlumatların işləndiyi binalara daxil ola bilməz. Bundan əlavə, qanunverici üçün konkret tələb nəzərdə tutulmadığından əksər Aİ ölkələrində şəxsi həyat və fərdi məlumatların mühafizəsinə təsir göstərən qanunvericilik aktları hazırlanarkən nəzarət qurumunun mümkün rəy və tövsiyələri nadir hallarda nəzərə alınır.

Almaniya: Almaniya Federativ Respublikası sadəcə əyalətlərdən deyil, hər birinin orijinal suveren hüquqları və qanunvericilik öhdəlikləri olan 16 torpaqdan ibarət federal dövlətdir. Dövlətin ali səlahiyyətləri federal və torpaq hökumətləri arasında bölünmüşdür. İdarəçiliyin bu cür federal sistemi öz təsirini fərdi məlumatların mühafizəsinə nəzarətdə göstərir. Almaniyada fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunlar və tənzimləmələrlə uyğunluğa nəzarət etməyə məsul olan müxtəlif qurumlar mövcuddur.

Almaniyada inzibati tapşırıq və fəaliyyətin əksər hissəsi dövlət səviyyəsində həyata keçirilir və fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində qanunlarla uyğunluğa nəzarət dövlət hakimiyyətinin səlahiyyətidir. Bu funksiya müstəqil nəzarət qurumlarına - fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə müvəkillərə həvalə edilmişdir. Fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə Federal Müvəkkil dövlət qurumları və təşkilatları, o cümlədən yerli hökumət qurumları üzərində nəzarət hüququnu həyata keçirir. 1978-ci ildə təsis edilmiş Federal Müvəkkil vəzifəsinə namizəd Almaniya Federal Hökuməti tərəfindən irəli sürülür, Parlament tərəfindən beş il müddətinə seçilir. 2006-cı ildə Alman İnformasiya azadlığı Aktının qəbul edilməsindən sonra Federal Müvəkkil Fərdi məlumatların mühafizəsi və informasiya azadlığı üzrə Federal Müvəkkil adlanmağa başlamışdır. Federal hökumət nəzarəti altında federal qurumlar və digər dövlət orqanlarının fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunlar və tənzimləmələrinə riayət Federal Müvəkkil tərəfindən nəzarət olunur. Federal nazirliklər, Federal Məşğuliyyət Agentliyi və digər federal agentliklər, Federal Sərhəd Polisi və Almaniya Federal Polisi Fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə Federal Müvəkkilin nəzarətindən azad olan dövlət təşkilatlarıdır. Federal Müvəkkil ildə iki dəfə öz fəaliyyəti barədə hesabat verir.

Əksər torpaqlarda nəzarət fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə müvəkillər tərəfindən həyata keçirilir. Məsələn Şimali Rayn Vestfaliya torpağında dövlət sektoru üzərində nəzarət Şimali Rayn Vestfaliya Fərdi məlumatların mühafizəsi və informasiya təhlükəsizliyi üzrə Müvəkkilə məxsusdur. Sözügedən torpaqda dövlət qurumlarına nazirliklər, gənclər üçün rifah ofisləri, polis idarələri, məktəblər, bələdiyyə xəstəxanaları, əmanət bankları, Sənaye və Ticarət Palataları və s. daxildir. Fərdi məlumatların mühafizəsi və informasiya təhlükəsizliyi üzrə Müvəkkil həmçinin Şimali Rayn Vestfaliyada inzibati funksiyalar həyata keçirən təsisatlar olaraq parlamentə, məhkəmələrə, prokurorluq orqanlarına nəzarət edir.

Özəl sektorda fərdi məlumatların mühafizəsi üzərində nəzarət torpaqların səlahiyyətinə aid olsa da, telekommunikasiya və poçt xidmətləri şirkətləri istisna təşkil edir. Bu cür şirkətlərə nəzarət hüququ federal hökumət tərəfindən təyin edilən Fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə Federal Müvəkkilə məxsusdur. Biznes şirkətinə onun mənzil-qərərgahının yerləşdiyi bölgə üzərində yurisdiksiyaya malik olan qurum tərəfindən nəzarət edilir.

Böyük Britaniya: Böyük Britaniyada 1984-cü ildən fəaliyyət göstərən İnformasiya Müvəkkilinin Ofisi (İMO) rəsmi informasiyanın açıqlığını və fərdi məlumatların mühafizəsini təşviq edən müstəqil qurumdur. İMO fərdi məlumatları toplayan, istifadə edən və saxlayan təşkilatlar və fərdlərə nəzarət etmək üçün cinayət mühakiməsi, qeyri-cinayət məcburi tədbirləri və auditdən istifadə edir. O, həmçinin məlumatı işləyənlə pul cəriməsi bildirişi göndərmək hüququna malikdir. İşin hallarından asılı olaraq İMO bu tədbirlərin kombinasiyasından da istifadə edə bilər. Bunlardan başqa İMO:

- təşkilatlara İMO-nu müəyyən müddət ərzində informasiya ilə təmin etmək tələbini özündə əks etdirən informasiya bildirişləri göndərmək;

- təşkilatın üzərinə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunlar və tənzimləmələrlə uyğunluğunu təkmilləşdirmək üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirmək öhdəliyi qoymaq;
- qanun pozuntusu baş verdiyi halda təşkilatdan dərhal müəyyən addımlar atmaq və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən dərhal çəkinmək tələbini özündə ehtiva edən order və bildirişlər göndərmək;
- təşkilatın fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunlar və tənzimləmələrlə uyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə razılaşdırılmış dəyərləndirmələr (auditlər) həyata keçirmək;
- fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında 1998-ci il Aktına əsasən cinayət törətmiş şəxsləri mühakimə etmək;
- parlamentdə fərdi məlumatların mühafizəsi sahəsində narahatlıq doğuran məsələlər barədə məlumat vermək.

İnformasiya Müvəkkili Böyük Britaniya Kraliçası tərəfindən təyin edilir və birbaşa Parlamenta hesabat verir. İnformasiya Müvəkkilini dəstəkləyən İdarəetmə Şurasının əsas məqsədi Müvəkkilə uzunmüddətli, strateji əsasda öz qanuni səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsində kömək etməkdir.

Fransa: Fransa hökumətinin 1970-ci illərdə hazırladığı və hər bir vətəndaşın spesifik rəqəmlə eyniləşdirilməsi, daha sonra bu identifikasiya rəqəmi ilə bütün dövlət qeydiyyat məlumatlarının bir araya gətirilməsini nəzərdə tutan SAFARI planı ictimaiyyət arasında narazılığa səbəb oldu. Bu narazılıq hökuməti informasiya texnologiyalarındakı istənilən inkişafın şəxsi həyat, fərdi hüquqlar və ictimai azadlıqlara təminat verməsini təmin etməyə yönələn tədbirlər həyata keçirmək üçün komissiya yaratmaga məcbur etdi. İnformasiya Texnologiyası və Azadlıqlar Komissiyası adlanan müstəqil nəzarət qurumu 1978-ci ildə təsis edildi.

Səlahiyyət müddətləri beş il olan, parlamentarilər, ali məhkəmə, şura nümayəndələrindən təşkil olunan on yeddi üzv və prezidentdən ibarət olan Komissiya tamamilə müstəqildir və heç bir qurumdan göstəriş almır.

Komissiyanın həftədə bir dəfə baş tutan iclaslarında Fransa hökuməti tərəfindən ona rəy bildirilməsi üçün təqdim edilmiş fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunlar və tənzimləmələr müzakirə olunur. Komissiyanın səlahiyyətlərinə həssas fərdi məlumatların (xüsusilə biometrik texnologiyaların köməyi ilə) işlənməsinə icazənin verilməsi daxildir. O, həmçinin yeni texnologiyaların fərdlərin şəxsi həyat və toxunulmazlığına təsiri məsələsini təhlil edir. 2004-cü ildən etibarən Komissiya qanunvericiliyə uyğun olmayan şəkildə fərdi məlumatların işlənməsini həyata keçirən qurumlara qarşı 300 000 avro pul cəriməsi tətbiq etmək və bunun ictimaiyyətə açıqlanmasına icazə verən səlahiyyətə malikdir.

Ukrayna: Ukrayna Ali Radası 2010-cu il tarixdə "Fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında" Qanunu qəbul etmiş, 6 iyul 2010-cu il tarixdə Konvensiya və Əlavə Protokolu ratifikasiya etmişdir. Ukrayna Prezidentinin Fərmanı ilə Ukraynanın fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə Dövlət Xidməti formalaşdırılmışdır. Dövlət Xidməti fəaliyyəti Nazirlər Kabineti tərəfindən Ədliyyə Nazirliyi vasitəsilə əlaqələndirilən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Qanunvericiliyə əsasən Ukraynada yerləşən bütün müəssisələr nəzarət etdikləri fərdi məlumatlardan ibarət məlumat bazalarını Dövlət Xidmətində qeydiyyatdan keçirməlidirlər. Məlumat bazasının nəzarətçisi qəbul etdiyi fərdi məlumat üçün adekvat mühafizə təmin etməli və fərdi məlumatı şəxsin öncədən əldə edilmiş yazılı razılığı əsasında almalıdır. Dövlət Xidmətində qeydiyyatdan keçirməyən nəzarətçilər həm cinayət, həm də inzibati məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər.

Gürcüstan: Gürcüstanda Fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə Müfəttiş institutu 2013-cü ildə "Fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında" Qanuna əsasən təsis edilmişdir. Müfəttiş fərdi məlumatların mühafizəsi qanunvericiliyinin tətbiqi və fərdi məlumatların işlənməsinin qanuniliyinə nəzarət edir. Onun əsas məqsədi ölkədə fərdi məlumatların mühafizəsinə zəmanət vermək və fərdlərin şəxsi həyat hüququnu qorumaqdır. Öz funksiyalarını həyata keçirərkən Müfəttiş müstəqildir və heç bir quruma tabe deyildir. O, dövlət və özəl təşkilatlara fərdi məlumatların mühafizəsi məsələləri ilə

bağlı məsləhətlər verir, vətəndaşların şikayətlərini araşdırır, fərdi məlumatların işlənməsinin qanuniliyini yoxlayır, ictimaiyyəti fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı ölkədəki vəziyyət və digər məsələlərlə bağlı məlumatlandırır.

Müfəttiş ölkədə fərdi məlumatların mühafizəsi vəziyyəti, qanun pozuntuları, təkmilləşdirilmə üzrə tövsiyələri özündə əks etdirən illik ictimai hesabatla çıxış edir. O, həmçinin ölkə Parlamenti və hökumətə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər vermək hüququna malikdir. O, üç il müddətinə təyin edilir və Baş Nazir tərəfindən təsis edilən, hökumət, parlament, ədliyyə sistemi, ombudsman ofisi və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrindən ibarət komissiya tərəfindən seçilir. Müfəttiş elmi, pedoqoji və incəsənət fəaliyyəti istisna olmaqla, digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola, digər dövlət orqanında işləyə, hər hansı siyasi partiyanın üzvü ola və ya siyasi fəaliyyətlə məşğul ola bilməz.

Rusiya: Rusiyanın Aİ-nın Direktivi və AŞ Konvensiyası əsasında formalaşdırdığı qanunvericiliyi fərdin razılığı olmadan müvafiq qanunvericiliyə malik olmayan ölkələrə məlumat ötürülməsini ümumilikdə qadağan edir. Lakin ölkədə tənzimləyici qurumun təsis edilməsi, bu sahədə standart və prosedurların müəyyənləşdirilməsi ləngiyir. Hazırda Rabitə, İnformasiya Texnologiyaları və KİV-ə nəzarət üzrə Federal Xidmət məlumatların işlənməsi, təftişi, tənzimləmələr və qaydaların nəşri və məlumatları işləyənlər barədə bildirişlərin qəbul edilməsi üzrə məsul orqandır.

Nəticə

İctimaiyyət qarşısında fərdi məlumatların mühafizəçisi kimi əhəmiyyətli funksiya həyata keçirəcək nəzarət qurumu yaradılarkən onun müstəqilliyi, effektivliyi, resursları və səlahiyyətləri məsələlərinə xüsusi diqqət verilməlidir. Bütünlükdə fərdi məlumatların mühafizəsi sistemi bu quruma ictimaiyyət tərəfindən etimad göstərilməsindən asılıdır. Öz funksiyalarını tamamilə müstəqil şəkildə həyata keçirməyən nəzarət qurumları fərdi hüquq və azadlıqları effektiv şəkildə müdafiə edə bilməz. Nəzarət qurumlarının müstəqilliyinə dair şübhələr mövcud olması və ya bu qurumların öz səlahiyyətlərini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün kifayət qədər resursa malik olmaması barədə vətəndaşlarda təəssurat yaranması onların fərdi məlumat və şəxsi həyat toxunulmazlığı problemlərinin ciddi qəbul olunmasına inandırmaqda çətinliyin yaranmasına səbəb ola bilər.

Beləliklə, Azərbaycanda fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə nəzarət qurumu yaradılarkən nəzərə alınmalı olan əsas amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Nəzarət qurumlarının sayı. Əlavə Protokol Tərəflərə bir və ya daha çox nəzarət qurumu yaratmağa imkan verir. Beləliklə, ölkədə vahid nəzarət qurumu və ya ümumi səlahiyyətlərə malik nəzarət qurumu ilə yanaşı sektorlar (səhiyyə, poçt, telekommunikasiya və s.) üzrə nəzarət qurumlarının yaradılması mümkündür;

- Nəzarət qurumunun müstəqilliyi. Qurumun təyin edilmə proseduru, səlahiyyət müddəti və maliyyə asılılığının olmaması məsələləri onun müstəqilliyini şərtləndirən əsas amillər kimi nəzərə alınmalıdır.

- Nəzarət qurumuna verilən səlahiyyətlərin həcmi. Təhqiqat, müdaxilə, hüquqi rəylər verilməsi, prosessual fəaliyyətə cəlb edilə bilmək, fərdi məlumatların qeyri-qanuni işlənməsini həyata keçirən mülkiyyətçi və ya operatorun fəaliyyətinə qadağa qoyulması səlahiyyətləri nəzarət qurumuna fərdi məlumatların effektiv mühafizəsini keçirməyə kömək edən səlahiyyətlərdir.

- Nəzarət qurumunun malik olduğu resurslar. Qurum fərdin xeyrinə təxirəsalınmaz və effektiv tədbirlər həyata keçirə bilmək üçün zəruri texniki və insan resurslarına (hüquqşünaslar, kompüter ekspertləri və s.) malik olmalıdır.

Əlavə Protokola əsasən, hər bir fərd öz şəxsi məlumatının işlənməsi hüquq və azadlıqları barədə nəzarət qurumuna iddia vermək hüququna malik olmalıdır. Ölkəmizdə nəzarət qurumu yaradılarkən daxili qanunvericilik bu cür hüququn şərti kimi iddianın nəzarət qurumuna verilməsini nəzərdə tutmaqla yanaşı, bu işə Azərbaycanda məhkəmələrin iş yükünün yüngülləşməsinə və fərdi məlumatlarla daha effektiv mühafizəsinə gətirib çıxara bilər.

İnsanlar bu gün həmişəkindən daha çox bir dövlətlə məhdudlaşmayan və bir neçə ölkənin yurisdiksiyasını əhatə edən məlumatların işlənməsi əməliyyatlarının birbaşa təsirinə məruz qalırlar. Əlavə Protokolun tələblərindən biri kimi Azərbaycanda yaradılacaq nəzarət qurumunun digər ölkələrin nəzarət qurumları ilə əməkdaşlığının formalaşdırılması isə ölkədə fərdi məlumatların mühafizə səviyyəsinin daha da inkişafına və trans-sərhəd məlumat axınının tənzimlənməsinin asanlaşdırılmasına xidmət edəcəkdir. Belə ki, nəzarət qurumları arasında beynəlxalq əməkdaşlıq insanların həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə öz hüquqlarını həyata keçirmək iqtidarında olmalarına zəmanət verir.

Avropaya inteqrasiya, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının təmin edilməsi, hüquqi dövlət quruculuğunu inkişaf yolu seçmiş Azərbaycanın Əlavə Protokola qoşularaq ölkədə fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə nəzarət qurumunu təsis etməsi, bununla da vətəndaşların ən mühüm konstitusion hüquqlarından birinin həyata keçirilməsinə şərait yaratması yaxın gələcəkdə reallaşa bilər. Nəzarət qurumu formalaşdırılarkən mövcud qabaqcıl təcrübənin nəzərə alınması bu işin daha effektiv həyata keçirilməsinə kömək edəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar:

1. "Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında" konvensiyanın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. "2009-cu il 18 mart tarixli referendum nəticəsində qəbul edilmiş" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. *Explanatory report to Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data regarding supervisory authorities and transborder data flows;*
4. *Convention for the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data, Strasbourg, 28.I.1981;*
5. *Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data regarding supervisory authorities and transborder data flows;*
6. "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu,
7. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=181&CM=8&DF=&CL=ENG>
8. "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 dekabr 2010-cu il tarixli № 361 Fərmanı;
9. "Fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət reyestrinin aparılması Qaydaları", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 oktyabr 2010-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir;
10. "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 2014-cü il tarixli № 995-IVQD Qanunu;
11. "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il 20 iyun tarixli 995-IVQD nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 iyul 2014-cü il tarixli № 221 Fərmanı;
12. *Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data;*
13. *Data Protection in the European Union: the role of National Data Protection Authorities. European Union Agency for Fundamental Rights, 2010;*
14. David H. Flaherty "Protecting Privacy in Surveillance Societies: Federal Republic of Germany, Sweden, France, Canada and the United States", 1989 the University of North Carolina Press;
15. http://www.bfdi.bund.de/DE/Oeffentlichkeitsarbeit/Taetigkeitsberichte/TB_node.html
16. <https://www.ldi.nrw.de/mainmenu/Ueberuns/submenu/UnsereAufgaben/index.php>
17. http://ico.org.uk/about_us/our_organisation/management_board
18. <http://www.cnil.fr/linstitution/qui-sommes-nous/>
19. <http://zpd.gov.ua/dszpd/uk/index>
20. <http://personaldata.ge/en/legislation/national-legislation>

